

Çanakkale Savaşları Sırasında İzmir'in Durumuna Dair

On the Situation of Izmir During the Gallipoli Campaign

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti silahlı seferberlik ilan etmiş, savaşan tarafları göz önünde tutarak topraklarını savunmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1914'ün Ağustos ayında başlayan silahlı seferberlik süreci çeşitli kaynaklarda ele alınmış, yapılan çalışmaların yetersizliği tartışılmıştır. Bu tartışmalar bir tarafa bırakılırsa Osmanlı Devleti'nin sınırlarını ve kıyılarını korumaya yönelik tedbirler aldığı görülür. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin silahlı seferberlik süreci boyunca ve savaşa girmesinin ardından İzmir Körfezi'ni savunmaya yönelik çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Çanakkale Deniz Harekâtı ile eşzamanlı olduğu görülen İzmir Körfez Müdafaaasının tüm aşamaları arşiv belgeleri başta olmak üzere konuya ilişkin kaynaklara dayanılarak ele alınmıştır. Literatürde yer almayan ayrıntılar arşiv belgelerinden alınarak değerlendirilmiştir. Kasım 1914'te İzmir'e yapılan karşı hamle gibi Çanakkale'nin Seddülbahir bölgesine yapılan bombardımandan itibaren İzmir ile Çanakkale'nin kaderi birlikte yazılmıştır. 18 Mart 1915 Deniz Zaferi'nin Türkler tarafından kazanılması sürecinde İzmir'de yaşanan olaylar bağlamında İzmir'in önemli bir konumda bulunduğu bilgi ve belgelerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, kıyı savunması

Abstract

At the onset of the First World War, the Ottoman Empire declared armed mobilisation and implemented measures to defend its territories, considering the warring parties. The process of armed mobilisation, which began in August 1914, was subject to various discussions, with some sources highlighting inadequacies in the studies carried out. Setting aside these discussions, it is evident that the Ottoman Empire took necessary measures to safeguard its borders and coasts. This study examines the Ottoman Empire's defence of the Gulf of Izmir during and after the armed mobilisation process. This text discusses all stages of the Izmir Gulf Defence, which occurred simultaneously with the Gallipoli Campaign. The discussion is based on sources related to the subject, particularly archive documents. The study evaluates details not included in the literature from archive documents. The fate of Izmir and Çanakkale was intertwined, beginning with the bombardment of the Seddülbahir region of Çanakkale and the counterattack on Izmir in November 1914. Information and documents reveal that Izmir played a significant role in the events surrounding the 18 March 1915 Çanakkale Naval Victory by the Turks.

Keywords: World War I, Ottoman Empire, coastal frontier defence

Volkan MARTTİN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Eskişehir, Türkiye
vmartin@ogu.edu.tr
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Geliş Tarihi/Received	31.01.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested	01.05.2024
Son Revizyon/Last Revision	02.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted	06.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2024

Cite this article as: Marttin, V. (2024). On the situation of Izmir during the Gallipoli Campaign. *Current Perspectives in Social Sciences*, 28(3), 316-327.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

İzmir, tarih boyunca stratejik konumu dolayısıyla önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Özellikle kıyı Ege bölgesi ile doğal karayolu hattı İzmir Körfezi'ni bir kat daha değerli kılmıştır. Deniz yoluyla gelen malların Anadolu içlerine taşınması da bu bağlamda değerlidir. Çok eski zamanlara uzayan tarihi ile İzmir'in çağlar boyunca geçirdiği değişimi burada aktarmak mümkün değildir. Öte yandan İslam ordularının akınları ile tanıştığı zamanlar, yedinci yüzyılın sonlarına kadar götürülebilir. Bu akınların şiddetine göre bölgenin iktisadi durumu değişim göstermiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun zayıf sayılabilecek egemenlik çağlarında Selçukluların bölgeye ulaştığı, Melikşah zamanında 1076 yılında Süleyman bin Kutalmış tarafından fethedildiği bilinmektedir. Bu tarihten on yıl sonra İzmir'e hâkim olan kişinin Çaka Bey olduğu kayıtlarda geçmektedir. Çaka Bey'in İzmir'de gerçekleştirdiği denizcilik faaliyetleriyle Ege Denizi'nde Midilli, Sakız gibi adalara seferler yaptığı, hatta Çanakkale'ye kadar uzandığı görülmektedir (Darkot, 1997, s. 1243).

Çeşitli tarih metinlerinde Çaka Bey'in bu faaliyetlerinin, Doğu Roma İmparatoru'nun dikkatini çektiği ve tehlikeli gördüğü bu hamleleri bertaraf edebilmek için çeşitli ittifaklara dâhil olduğu anlatılmaktadır. İzmir'in zenginliği ve limanının işlekliği siyasi pazarlıkta koz olarak kullanılmıştır. Öyle ki, 1304 yılında İzmir, Cenovalılara bir imtiyaz olarak verilmiştir. Ancak bu imtiyazı Cenovalılar layıkıyla kullanamamıştır. Bu sırada Türklerin Anadolu içlerine dalga dalga akınları İzmir'e ulaşmıştır. Anadolu Selçuklularının siyasi olarak zayıflamasının ardından Anadolu'da birbirinden kuvvetli beylikler ortaya çıkmış, İzmir de bu beyliklerden biri olan Aydınöğulları'nın hâkimiyetine 1320 yılında girmiştir. İzmir'de gün geçtikçe güçlenen Türklere karşı 1344 yılında bir Haçlı seferinin yapıldığı kaydedilmiştir. Baskın niteliğindeki bu seferde Papa'nın teşvikiyle Kıbrıs, Venedik, Cenovalılar ve Rodos gemileri yer almıştır. Bu donanma Aydınöğulları'nı yenerek 28 Ekim 1344 tarihinde sahil İzmir'ini ele geçirmiştir (Kütükoğlu, 2001, s. 516). Bu seferin gerçekleştiği iç limanın ağzında bulunan San Pietro (Aziz Petrus) hisarı, çalışmanın kapsamındaki bölgededir (Kuyulu, 2001, s. 526). Baskın sonucu Rodos Şövalyeleri şehrin bir kısmına 50 yıldan fazla egemen olmuş, şehrin Anadolu'nun içleriyle bağı kopmuş olduğundan ticaret nispeten başka merkezlere kaymıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş çağlarında Karesi Beyliği'nin ele geçirilmesinin ardından Orhan Gazi'nin nüfuzunun İzmir'e ulaştığı söylenebilir. Orhan Gazi'nin ardından I. Bayezid'in hamlesi kesin olarak sonuçlanmadan Timur Anadolu'ya gelmiş ve İzmir'i fethetmiş, bu toprakları eski sahibi olarak gördüğü Aydınöğulları'na bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu olarak kabul edilen I. Mehmed, İzmir'i de kontrolü altına almış, ancak bölgede çekişmeler devam etmiştir. I. Mehmed'in ardından tahta geçen II. Murad zamanında İzmir tamamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bununla birlikte Venedik donanmasının saldırısının ardından II. Mehmed zamanında, aşağı kale yeniden yaptırılmıştır. Denizden gelecek tehlikelere karşı İzmir Körfezi'nin en dar yeri olan Sancak burnu mevkiine IV. Mehmed döneminde yeni bir kale inşa edilmiştir. Bu kale yıllar içinde tahrip olmuş daha sonra Manzûrîzâde Emin Bey tarafından tamir edilmiştir. Bu sayede Ege Denizi'nde gerçekleşen muharebelerden oldukça az etkilenen İzmir, Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldığı dönemde Venedik baskısının yoğun olarak görüldüğü zamanların yanı sıra, 1770 Çeşme Vakası'nda Rusların saldırıları karşısında korunaklı bir yer olarak kalmıştır. Hatta bu savunma düzeneği sayesinde Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz kuvvetlerinin İzmir Körfezi girişine yaptığı saldırı bertaraf edilebilmiştir (Darkot, 1997). Osmanlı Devleti'nin özellikle 1900'lü yıllarda gerçekleştirdiği tahkimat faaliyetlerinin geçmişten gelen birikim ve deneyime dayandığı görülmektedir.

Yeni Yüzyılın Eşiğinde İzmir'in Tahkimatı

Osmanlı Devleti, 1850-1910 yılları arasında İzmir'i korumak ve deniz yoluyla İzmir Körfezi yoluyla Anadolu içlerine yönecek saldırı tehdidini önlemek için birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanacak İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın kurulmasıdır (Akansel, 2008, s. 493).

Öte yandan askerî teşkilatlanmanın yanı sıra unutulmamalıdır ki, yıllar içinde İzmir şehrinin savunulması amacıyla inşa edilmiş şehre doğru sırasıyla Sancak Kale (Yeni Kale), Liman Kalesi ve Kadifekale yer almaktadır. Bu yapılardan en erken tarihlisi Büyük İskender'in ardıllarından Lysimakhos tarafından yaptırıldığı iddia edilen Kadifekale veya diğer adıyla Yukarı Kale şehrin güney kesimindeki Kadife, eski adıyla Pagus, dağına inşa edilmiştir. Liman Kalesi (diğer adlarıyla Aşağı Kale, Hisar Kalesi veya Ok Kalesi) iç limanın ağzında bulunmaktadır. Önceleri Aziz Petrus (San Pietro) ve Aşağı Kale olarak isimlendirilirken zaman içinde Hisar Kalesi adını almıştır. Bu hisar Fatih Sultan Mehmed zamanında tamir ettirilmişse de 1800'lü yılların ikinci yarısında yıktırılmıştır. Sıralanmış kalelerin sonuncusu ise Sancak Kale'dir. Sancak Kale, İzmir'in Sancakburnu'nda bulunmaktadır. Sancak Kale, 1656 yılında yaptırılmıştır. Yıllar içinde deprem gibi olaylarla hasar alan yapı onarılarak kullanılmaya devam edilmiştir. Sancak Kale'nin etrafıca yapılan son onarımı 1890'lı yıllarda gerçekleşmiştir (Kuyulu, 2001).

İzmir Körfezi'nin tahkimatı hususunda Kösten Adası gündeme gelmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Uzunada olarak da bilinen Kösten Adası önceleri Urla kazasına bağlıyken işlerin yürütülmesindeki kolaylığa bağlı olarak ahalinin İzmir'e

bağlanmak yönündeki başvurusu 1887 yılında alınan kararla olumlu yanıtlanmıştır.¹ Kösten Adası'nın İzmir'in karşısında bulunması nedeniyle yeniden gündeme geldiği görülmektedir. 29 Temmuz 1902 tarihli bir arşiv belgesinde Kösten Adası'nda arazi hisselerinin yabancılar lehine olmasının bir savunma zafiyeti oluşturduğu dile getirilmektedir. Belgede önemli askerî noktaları barındıran ada arazisinin yabancıların elinde bulunmasının uygun olmamasından dolayı bu arazi hisselerinin devlet adına satın alınmasına dair padişah iradesinden söz edilmektedir (BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1892/141842, 15/29 Temmuz 1318/1902). Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti zamanın gereklerini göz önünde tutarak düzenlemeler yapmakta, savunmaya yönelik önlemler almaktadır.

Böyle bir ortamda Birinci Dünya Savaşı başlamış, devletler birbirinin ardı sıra savaş ilanlarında buldukları Temmuz-Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti de gerekli önlemleri almıştır. Bu savunma önlemlerinin İzmir'e yönelik olanları arasında belirlenen bölgelerin yasak bölge ilan edilmesi yer almaktadır. Buna göre İzmir Körfezi'nde yer alan Spiro Burnu ile Uzunada diye bilinen Kösten Adası'nın güney burnu arasındaki hat, yasaklı bölge ilan edilmiş, kıyının Salinler yönündeki sağ tarafı mayınlanmıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda silahlı seferberlikle tarafsızlık ilan ettiğinden, 4 Ekim 1914'te hangi ülkeye ait olursa olsun hiçbir savaş gemisinin bu yasaklı mıntıkaya giremeyeceği duyurulmuştur. İzmir'de Fransız temsilcisi Calamies tarafından gönderilen 5 Ekim 1914 tarihli ve 909 numaralı yazıda ilgili yasaklama hakkındaki İzmir Valiliğinin genelgesi haber verilmektedir (Sürgevil, 1998, s. 310). Bu genelgenin İzmir'in savunulmasında etkili olan stratejik noktalara savaş gemilerinin yaklaşmasına engel olmak için diplomatik teamüller gereği temsilcisi olan tüm devletlere bildirildiği söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında İzmir'in Askerî Durumu

Osmanlı Devleti'nin silahlı seferberliğini ilan etmesinden bir süre sonra da kapitülasyonları tek taraflı kaldırması, taraf devletlerin donanmalarının Batı Anadolu'daki liman şehirlerine yönelik saldırı ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu nedenle İzmir ve çevresinde hazırlık yapılması zorunluluk olmuştur (Belge No: 102, 2018). Kıyılara veya önemli noktalara yapılacak saldırılar Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmesine neden olabileceğinden Ayvalık'tan İzmir Körfezi'ne ve oradan da Antalya'ya kadar uzanan Batı Anadolu kıyılarını korumak üzere 4'üncü Kolordu görevlendirilmiştir.² Bu geniş alanı korumakla görevli 4'üncü Kolordu'nun komutasını Pertev Paşa üstlenmiştir.³ Taraf devletlerin donanmalarının saldırı düzenleyebileceği kritik noktalardan biri olan İzmir'de gerekli tedbirlerin alınması hayati değerde görüldüğünden Osmanlı askerî yönetimi tarafından durumun ciddiyeti ve alınması gereken önlemler 4'üncü Kolordu Komutanına bildirilmiştir.⁴ İzmir'e olduğu gibi Çanakkale'ye de bir saldırı yapılması olasılığı dolayısıyla askerî açıdan önemli mevkiiler gemi geçişine yasaklı bölge ilan edilerek mayın döşeme işlemleri gerçekleştirilmiştir (Belge No: 97, 97-1, 2018; Belge No: 102, 2018; Belge No: 136, 2018).

İzmir ve çevresine yapılacak herhangi bir çıkarma harekâtına karşı jandarma birliklerinin görevlendirileceği arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Pertev Paşa'nın karaya asker ihracı hususunda endişelerinin Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın hamleleriyle giderildiği anlaşılmaktadır. Enver Paşa'dan 4'üncü Kolordu Komutanlığı'na gönderilen 8 Ağustos tarihli telgrafta, "*Sevâhil muhâfazası ve âsâyîşin te'mîni husûsunda sefer-ber jandarma istihdâm olunacaktır*" denilmektedir (Belge No: 20, 2018). Pertev Paşa 12 Ağustos 1914 tarihli telgrafında Goben ve Breslau gemilerinin Osmanlı Devleti tarafından satın alınmak suretiyle donanmaya katılması üzerine İngiltere'nin düşmanca bir hamlede bulunarak İzmir'e saldırabileceğine, İzmir Limanı'nın hâlihazırda savunulmasının elverişsiz olduğuna değinmektedir (Belge No: 32, 2018). Bu durum karşısında Enver Paşa'nın sakinlikle tedbirlerin alınmasını salık verdiği görülmektedir.

Öte yandan Osmanlı Devleti henüz resmen savaşa katılmadığı bir dönemde Almanya'dan denenerek 1913 yılının Nisan ayı sonunda teslim alınan Nusret Mayın Gemisi'nin önce İzmir'e gelişi ve daha sonra 30 Ekim 1914 tarihinde Çanakkale'ye gönderilmesi dikkate değerdir (Belge No: 8, 8-1, 2014). Bilindiği üzere İzmir'e yapılacak bir saldırı beklendiğinden İzmir Körfezi emniyete alınmıştı. Nusret Mayın Gemisi'nin Çanakkale'ye gönderilmesinde Rusya, İngiltere, Fransa, Belçika, Sırbistan, Japonya ve Karadağ gibi devletlerin Karadeniz Olayı'nın ardından Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerini kesmeleri etkilidir. Zira

¹ Kösten Adası daha önce Urla Kazasına bağlı iken İzmir ile olan mali ve idari ilişkisi nedeniyle İzmir'e bağlanması hususunda Aydın Vilayetinin başvurusu sonucu hakkında bk. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.), 85/5080, 16/28 Mart 1303/1887).

² İzmir'de konuşlanan 4'üncü Kolordu Komutanlığı emrinde, İzmir Ağır Topçu Taburu, Torpil Müfrezesi, Muhabere Müfrezesi, Projektör (Işıldak) Müfrezesi ve Telgraf Bölüğü bulunmaktadır (Osmanlı Ordu Teşkilatı, 1999, s. 430; Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör: 4751, Dosya: H6, Fihrist: 1-65).

³ Aslında İsmail Fazıl Paşa'dan sonra Pertev Paşa'nın İzmir'e kolordusuyla gelişi daha önceye dayanmaktadır (BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.), 1/18, 3 Teşrinievvel 1329/16 Ekim 1913).

⁴ "*Şimdi telâşa mahall yok. Tehlikeyi muhakkak görürseniz limanı sedd edebilirsiniz. Sevâhil muhâfazası ve âsâyîşin te'mîni husûsunda sefer-ber jandarma istihdâm olunacaktır...*", (Belge No: 20, 2018).

Osmanlı Devleti sayılan bu devletlerle harp halindedir (Belge No: 2(1:11), 2014).⁵

İzmir Körfezi'nin İtilaf Devletlerince Kontrolü

Karadeniz Olayı'nın ardından Çanakkale'de Seddülbahir mıntıkası bombardıman edilmiştir. Bu durum 10 Ağustos 1914 tarihinde Boğaz Müstahkem Komutanı atanan Cevat (Çobanlı) Bey⁶ tarafından 3 Kasım 1914 günü saat 9'da İzmir'e bildirilmiştir (Belge No: 2(1:11), 2014). Seddülbahir'e yapılan saldırıyla eşzamanlı olarak İzmir'e İngilizlerin saldırdıkları ve İzmir Körfezi'nde iki gemiyi batırdıkları çeşitli kaynaklarda dile getirilmektedir (Baycan, 1991, s. 180).

31 Ekim akşamı saat 17.30'da keşif amaçlı Amiral Carden'in komuta ettiği İtilaf donanmasına ait Wolverine ve Scorpion muhripleri Urla'ya doğru yaklaşmışlardır. Urla Tabur Komutanlığı bu gemilere "*derhal Osmanlı karasularından çıkmaları gerektiğini, çıkmazlarsa üzerlerine ateş açacaklarını*" bildirmiştir. Bunun üzerine adı geçen muhriplerin Kösten Adası'na doğru uzaklaştıkları rapor edilmiştir (Alpagut, 1937, s. 27).

Ertesi gün, 1 Kasım 1914'te, İzmir Körfezi'ne giren iki İngiliz destroyeri Urla'nın İskele semti açıklarında bulunan Beyrut mesaha gemisi ile Kınalıada ticaret vapuruna el koymak istemişlerdir (Besbelli, 1976, s. 62). Bu hamle karşısında teknelerdeki mürettebat tarafından adı geçen tekneler yakılmış ve batırılmıştır. Başarısız girişimleri üzerine İngiliz destroyeri Urla'nın İskele semtine sekiz top mermisi atarak çekilmişlerdir. Bu saldırıdan sonra İtilaf donanmasının yine İzmir'e yönelik düşmanca girişimlerde bulunduğu yerel gazetelere yansımıştır. Örneğin, 14 Kasım 1914'te Urla'nın İskele Limanı'ndan Karaburun'a giden bir yelkenli ticaret gemisi, bölgede devriye yapan Fransız gemileri tarafından alıkonularak Midilli Adası'na götürülmüştür (Ahenk, 2/15 Teşrinisani/Kasım 1330/1914; Ahenk, 3/16 Kânunusani/Ocak 1330/1915). 11 Ocak 1915'te Fransız Nieuport deniz uçaklarını taşıyan İngiliz uçak nakil gemisi Aenne Rickmers (HMS Anne), İzmir Körfezi'ne gelmiştir (Yılmaz, 2005, s. 70).

İtilaf donanması, zaman zaman tek ya da filo hâlinde İzmir Körfezi'ne ve kıyılarına saldırılar yapmıştır.⁷ İngilizler, Kösten Adası'nı ele geçirerek buraya topçu birlikleri yerleştirmiştir. Kösten Adası'nda inşa ettikleri havaalanı sayesinde gemilerine korunaklı bir alan sağlayan İngilizler, bölgeden Yenikale'yi ve Urla şosesini toplarıyla dövme imkânını da ellerinde tutmuşlardır. İtilaf kuvvetlerinin denizden ve havadan İzmir'in tahkimatına yönelik saldırılarının nereden ve nasıl geldiğinin belirlenmesinde sınırlı şekilde Türk uçaklarının görev aldığı görülmektedir (Göymen, 1969, s. 90). Türk pilotlarının yaptıkları keşif uçuşları sonucunda biri Kösten Adası'nda olmak üzere Midilli Adası'nın doğu kıyısındaki uçak hangarları ile toplamda bölgede üç adet uçak hangarı bulunduğu tespit edilmiştir. İzmir'e denizden ve havadan yapılan saldırılara başlangıçta karşılık verilememiştir. İtilaf kuvvetleri direnme gücünün kırılmasına yönelik psikolojik etkiyi kullanarak, askerî hedefleri tespit ve tahrip etmenin yanı sıra İzmir ve çevresindeki iskeleleri hedef gözetmeksizin bombalamıştır (Anadolu, 29 Teşrinievvel 1330/11 Kasım 1914; Köylü, 30 Teşrinievvel 1330/12 Kasım 1914). İzmir Körfezi'nin giriş çıkışlarının kontrol edilmesi biçiminde başlayan bu saldırılar kısa zamanda genişlemiş, Çanakkale Savaşları ile eşzamanlı olarak sivil ve askerî hedeflere yönelmiştir (Ülker, 1997).

İtilaf donanması, Kasım 1914'ten itibaren Çanakkale'de deniz harekâtının başladığı tarih olan 19 Şubat 1915 gününe değin Ege Denizi'ndeki saldırgan hamlelerini Yunanistan'ın Limni Adası üzerinden yapmıştır. 1915 yılının başında İngilizlerin, İzmir Körfezi'nin girişinde bulunması dolayısıyla stratejik öneme sahip Kösten Adası'nı işgal etmesi üzerine saldırıların yönü ve boyutu değişmiştir. Elde ettiği üstünlüğü değerlendiren İtilaf donanması, Çanakkale ile eşzamanlı olarak geliştirdiği İzmir Körfezi saldırılarını Kösten Adası üzerinden gerçekleştirmiştir (Ülker, 1997, s. 23). Çanakkale Boğazı ile İzmir arasında kalan Ayvalık kıyı kesimine hâkim Midilli Adası da İtilaf kuvvetlerinin kontrolleri altında kalmıştır (Ahenk, 19 Teşrinisani 1330/1 Aralık 1914; Smith, 1978, s. 45).

1 Kasım 1914-19 Şubat 1915 tarihleri arasında İtilaf kuvvetlerinin İzmir Körfezi'ndeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı verilere ulaşmanın önünde iki büyük engel bulunmaktadır. Birinci engel, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesi'nin konu hakkındaki

⁵ Karadeniz Olayı diğer adıyla Karadeniz Baskını, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na İttifak bloğu arasında girişine yol açmıştır. Amiral Souchon komutasında Osmanlı donanması 27 Ekim 1914 günü Karadeniz'e atış talimi için çıkmış, iki gün sonra gerçekleşen çatışmayı müteakiben Karadeniz'deki Rus limanlarının bombardımanı sonucu 1 Kasım itibarıyla Ruslar, Kafkaslardan Osmanlı Devleti'ne saldırmış, İngilizler Osmanlı Devleti'nin limanlarına misilleme saldırılar düzenlemiştir (Baycan, 1991).

⁶ Cevat Çobanlı (1870-1938), daha önce paşalığa kadar yükselmiş ancak tenzil-i rütbe uygulaması dolayısıyla rütbesi albaylığa düşürülmüştür. Yazışmaların yapıldığı dönemde Cevat Paşa imzasını "*Kumandan Cevâd*" veya "*Bahr-i Sefid Boğazı Mevki-i Müstahkem Kumandanı Mîr-livâ Cevâd*" şeklinde attığı için kullanımda bu esas alınmıştır.

⁷ İzmir'e yapılacak bir saldırı beklenmekteydi. Tanin gazetesinde çıkan "*Düşmanlarımız Bize Ne Yapabilir?*" başlıklı başyazıda "*... Bu sahilde İzmir'den başka bir yerde hiçbir mevki müstahkeme malik değildir... İzmir'e karşı düşman ne yapabilir? Buna verebileceğimiz cevap da 'hiç'tir... İzmir'de kendisine mahsus bir takım vesayeti müdafaa maliktir*" görüşüne yer verilmektedir (Ahenk, 24/6 Teşrinievvel/Kasım 1330/1914).

haberlere sansür uygulamasıdır. İkinci engel ise, Çanakkale'deki ölüm kalım savaşının tüm dikkatleri üstüne çekmesine bağlı olarak diğer yerlerle ilgilenilmemesidir.

İtilaf Devletlerinin İzmir'deki Manevraları ve Türklerin Tutumu

Çanakkale'de deniz harekâtının başladığı 19 Şubat 1915 günü itibariyle İtilaf devletlerinin İzmir ve çevresinde manevralar gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu manevraların amacının Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye kuvvet sevkini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Gelibolu'daki askerî kuvvetlerin bir kısmının ya da Çanakkale'ye gönderilecek birliklerin bir bölümünün İzmir'e kaydırılması İtilaf devletlerinin Çanakkale'deki işini kolaylaştıracağı açıktır. Liman von Sanders, İzmir'e yönelen saldırıların, gerçekleştirilen manevraların hedef ve amacını kestirmekte zorlandığını anılarında itiraf etmektedir (Sanders, 2011).

İtilaf devletleri gemilerinden oluşan birleşik donanmanın, Çanakkale Boğazı'nı geçmeye yönelik girişiminde en zorlayıcı engel öncelikle hava koşulları olmuştur. Havanın uygunluğuna göre şekillenen harekâta 19 Şubat itibariyle ilk önce Çanakkale Boğazı girişinde bulunan mevzilerin bombalandığı görülmektedir (Karargâh-ı Umumi Tebliğleri, 9 Şubat 1330/22 Şubat 1915). İtilaf donanması, Amiral Carden'in komutasında, Boğaz'ı geçmek için hazırlanan planı uygulamaya başlamıştır. Çanakkale ve çevresine yapılacak bir saldırıyı bekleyen Osmanlı Devleti, ilk bombardımanın ardından Boğaz'ı berkitmeye hız vermiştir. Osmanlı Devleti'nin bu hazırlıkları esnasında İtilaf donanmasına mensup savaş gemileri İzmir ve çevresine saldırılarda bulunmuştur (Bakacak, 2019).

İtilaf devletlerine ait savaş gemileri zaman zaman uzaktan İzmir Körfezi'ni savunan tabyalara karşı top atışı yapmışlardır. Ancak bu saldırılardan kayda değer bir başarı elde edilemeyince İngiliz Savaş Konseyi'nce, 2 Mart 1915'te İngiliz Amiral Richard Peirse'e İzmir'in işgali için özel bir görev verilmiştir (Corbett, 1921). Bu haberden memnun olan Boğaz'daki İtilaf donanmasının komutanı Amiral Carden, aynı gün Londra'ya gönderdiği telgrafta, havanın izin vermesine bağlı olarak 14 gün içinde İstanbul'a ulaşılacağından söz etmiştir. Amiral Carden'in telgrafı İngiliz Savaş Konseyi'ni umutlandırmıştır (Bayur, 1983, s. 151; Çelik, 1992, s. 72).

İngiliz Savaş Konseyi, Büyük Filo/Birleşik Filo olarak isimlendirilen İtilaf donanmasının 19 ve 25 Şubat günlerinde Boğaz'ı geçmeye yönelik iki teşebbüsü sonuçsuz kalmasını göz önünde tutarak yeni bir değerlendirme yapmıştır. Yeni hamlenin hedefinde İzmir'in işgali yer almaktadır. İzmir'in işgal edilmesi sayesinde İzmir Körfezi'nin Alman denizaltıları tarafından kullanılması engellenebilecektir. Bu hamle ile İtilaf bloğu mensubu askerlere yeni bir moral kaynağı sağlanacağı gibi rakipler için olumsuz psikolojik etkiden yararlanılabilecek ve hatta İtilaf donanmasının arkası kollanabilecektir. İtilaf bloğu için çok boyutlu yararı arasında amacı ne olursa olsun İzmir'e yönelik bir karşı eylem karşısında Osmanlı Devleti'nin harekete geçerek buraya kuvvet sevk etmesine bağlı olarak cephelerdeki dengeleri etkilemesi sayılabilir. Çanakkale'den İzmir'e kaydırılacak birliklerle zafere kolayca erişmeyi düşleyen İngiliz Savaş Konseyi, Amiral Richard Peirsese'e özel olarak görev vermiştir (Corbett, 1921). Mısır açıklarında bulunan Amiral Peirsese, aldığı görev üzerine komutasındaki gemilerle Ege'ye yönelmiştir. İzmir Körfezi'nin dış kesimine gelen Amiral Peirsese, İzmir'in işgali için öncelikle Yenikale'de bulunan tabyalarla -bugünkü İstihkâm Okulu'nun olduğu alandaki- Abdullah Ağa Çiftliği bataryaları ve Urla sınırları içerisinde yer alan Mentеш bölgesindeki bataryaları susturmayı planlamıştır. Bu gelişmeler üzerine dönemin yerel gazetelerinde İzmir'in bombalanacağı hakkında bilgiler geçmeye başlamıştır (Çelik, 1992).

4 Mart 1915'te İtilaf donanmasına ait Triumph ve Swiftsure isimli ön-dretnot (pre-dreadnought) gemileri, bir uçak gemisi ve mayın tarama gemileri ile onlara eşlik eden Euryalus kruvazörü, İzmir Körfezi açıklarına hareket etmiştir. Amiral Richard Peirse, siyasi bir hamleyle hiçbir direniş olmadan şehri teslim almak için İngiliz Albay Deeds'i, İzmir'de yaşayan İngiliz Tüccar Eric Whittal aracılığıyla İzmir Valisi Rahmi Bey ile görüşmeye göndermiştir. Rahmi Bey de İngilizlerin niyetini öğrenmek için görüşme teklifini kabul etmiştir (Taçalan, 1981). İngiliz İstihbarat Servisi elemanı olan Albay Deeds, Rahmi Bey'den İzmir ve çevresine İtilaf askerlerinin çıkmasına izin vermesi karşılığında, kendisine İzmir'de İngiltere'nin himayesinde kurulacak bir prenslik teklif etmiştir. Vali Rahmi Bey'in, bu teklifi derhâl reddetmesi üzerine 4 Mart perşembeyi cumaya bağlayan gece İtilaf donanması önce Aliğa Çiftliği'ni, daha sonra Reşadiye'yi ve Şakran'ı bombalamıştır (Ahenk, 21 Şubat 1330/6 Mart 1915; ATASE, BDH, 553A-114-1,1/1, 2, 3, 4).⁸ Donanma, 5 Mart sabahı erken saatlerde İzmir'in Körfezi dışına ulaşmıştır. Aynı süreçte Dikili'ye de saldırı gerçekleşmiştir. Dikili'de bulunan topçu birliği saldırıya karşılık vermiş, 6 top mermisi atmıştır (ATASE, BDH,

⁸ Aliğa Çiftliği, bugünkü Aliğa İlçesidir. Şakran ise Aliğa İlçesi yakınlarında deniz kenarında olan bir yerleşim yeridir.

553A-114-1/4).⁹

İzmir'e bombardımanın başlaması üzerine İzmir Valisi ve 4'üncü Kolordu Komutanı tarafından şehirde güvenlik önlemleri artırılmıştır (Ahenk, 21 Şubat 1330/6 Mart 1915; Gündem, 1955). Alınan önlemlere rağmen İtilaf askerlerinin İzmir'e çıkarma yapacağı söylentileri yayılmıştır. İtilaf kuvvetlerinin Batı Anadolu kıyılarına yönelik saldırılarda bulunacağı ihbarları aynı süreçte artmıştır.¹⁰ Örneğin, 5 Mart tarihli bir ihbara göre 150'şer kişilik iki Rum çetesi Aydın ve Edremit sahillerine çıkarak eşkıyalık yapmak üzere harekete geçmiştir (ATASE, BDH, 474-93-17).

5 Mart Cuma sabahı Amiralın bulunduğu Euryalus Kruvazörü, Triumph ve Swiftsure dretnotlarından oluşan İtilaf filosu, saat 07.52'den başlayarak sırasıyla Urla'yı bombalamış, Yenikale ve Paleo (Narlidere) tabyalarına önce 14 km'den daha sonra -bir karşılık görmedikleri için- yaklaşarak 10 km'den 50 dakika boyunca top atışı yapmıştır.¹¹ 1 Kasım 1914'ten 5 Mart 1915'e kadar geçen süreçte zaman zaman Körfez'deki tabyaları uzaktan top atışına tutan İtilaf gemilerinin aksine İzmir'i işgal için gönderilen bu özel filo, ilk kez İç Körfez'e yaklaşma teşebbüsünde bulunmuştur. Kıyıya 10 km. kadar yaklaşılmasıyla Türk savunmasının menzile girilmesinden dolayı Yenikale tabyalarından karşılık verilmeye başlanmıştır. Bu çarpışma öğleden sonraya kadar devam etmiştir. Valiliğin resmî açıklamasına göre tabyalara 90 mermi atılmış, hasar ve telefata olmamış, İtilaf filosu saat 17.00'de ateşi kesmiştir (Ahenk, 21 Şubat 1330/6 Mart 1915). 4'üncü Kolordu Komutanlığı'nın İzmir ve havalisi Kumandanlığına ve Başkomutanlık Vekâletine verdiği bilgiye göre ise 16 km uzaktan Yenikale'ye aralıklı olarak iki saatten fazla ateş açılmış, 20 kadar isabet kaydedilmiş, bir tarik kızağı harap olmuştur. Daire-i Muharebe Reisinin verdiği bilgiye göre altı, 4'üncü Kolordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre ise dört asker bu bombardıman sonucu yaralanmış başka önemli bir kayıp olmamıştır. Uzaklaşan İtilaf donanması akşam, üsleri olan Kösten Adası'nın yakınlarında kalarak projektörleriyle çevreyi taramayı sürdürmüştür (ATASE, BDH, 533A-114-4, 4/1, 5).

6 Mart Cumartesi sabahı saat 07.45'ten 09.10'a kadar biri iki bacalı Fransız, biri dört bacalı iki direkli dretnot ve ikisi ikişer bacalı üç İngiliz zırhlısından ve torpidodan ziyade gambota benzeyen birer bacalı, ikişer direkli, siyaha boyanmış beş küçük gemiden oluşan İtilaf donanması Körfez'de bulunan istihkâmlara, bataryalara 500 kadar mermi atmıştır (İkdam, 22 Şubat 1330/7 Mart 1915). Bu atışlar sonucunda iki şehit, yedi yaralı verilmiştir. Şehirde iki gözetleme yeri yıkılmış, iki topun bütün siperleri ve topların bulunduğu bataryalara ait boş koltuk cephaneliklerinin çoğunluğu hasara uğramıştır. Kilizman (Güzelbahçe) civarında bulunan George Köyü civarında yangın çıkmış ve bölgeye Kolordu Komutanlığı tarafından jandarma sevk edilmiştir. İlk ateş açan İtilaf gemisine Türk tabyalarından yedi isabet kaydedilmiş, İstanbul'dan gönderilen Yenikale'de bulunan obüs bataryalarının topları, İtilaf donanmasına ait torpil tarama gemilerinden birini vurmuş, söz konusu gemi 100 metre çekildikten sonra batmıştır. Diğer gemiler de batan mürettebatı kurtarmaya çalışmıştır. İtilaf donanması beklemediği bir direnişle karşılaşmıştır. İtilaf donanmasına ait iki büyük zırhlı, Körfez'i terk edip Midilli yönüne çekilmek zorunda kalmıştır (ATASE, BDH, 533A-114-6, 6/1). Aynı gün öğleden sonra 14.40'tan 15.10'a kadar bataryalar üzerine mermi yağdıran üç zırhlı, diğer gemilerle birlikte Kösten Adası'na doğru çekilmiştir. Bu saldırıda personel zayıtı verilmemiş, ancak siperlerden hasara uğrayanlar olmuştur (ATASE, BDH, 533A-114-6/2, 4).

Bombardımanın kesilmesinden sonra Sivritepe'deki gözetleme yerinden Yenikale'ye gelen 4'üncü Kolordu Komutanı Pertev Paşa, kalede bulunan Muin-i Zafer bataryasında iki şehit, iki de yaralı bulunduğunu, Körfez Müdafaasında güvenilen bu tabyanın cephanesinin de İstanbul'a gönderildiğini, bu durumun tabyadaki askerlerin moralini bozduğunu Başkomutanlık Vekâletine bildirmiştir.¹² Pertev Paşa ayrıca, 12'lik adi obüs ile 12'lik top bataryalarının dahi cephanesinin pek az olduğundan İstanbul'dan süratle ikmalini istemiş, Kösten Adası'nın batısında bekleyen rakibin tekrar bombardımana başlamasının her an olabileceğine işaret etmiştir.¹³

⁹ Çanakkale Boğazı'nda bulunan İngiliz Triumph dretnotu, İzmir'e gönderilen özel filoya katılmak için Körfez'e gelirken Dikili'ye saldırdığı üzerinde durulmuştur.

¹⁰ "...Girit'te İngiliz ve Fransız konsolosları 120'şer Frank maaşla Rum çete efradı kaydetmekte ve çetelerin sayıları 30 bine çıkınca Sakız Adası üzerinden Anadolu kıyılarına saldırı düzenleyecekler..." (ATASE, BDH, 533A-114-8).

¹¹ Saldırı sırasında İtilaf donanmasından atılan top mermilerinin sayısının 140 olduğu ve Yenikale'ye herhangi bir hasar vermediğini aktaran kaynaklar vardır (Besbelli, 1976, s. 293); Osmanlı kuvvetlerinin İtilaf donanmasına menzile girmeden karşılık verilmediğinden söz edilmektedir (Churchill & vd., 1916; Ulubelen, 1967; ATASE, BDH, 533A-114-4/4).

¹² Muin-i Zafer zırhlı bir korvet sınıfı gemidir. 1869'da İngiltere'de inşa edilmiş ve 1870'te Osmanlı donanmasına katılmıştır. 1903-1906 yılları arası İstanbul'da Ansaldo firması tarafından bakımdan geçirilmiştir. 1910-1913 tarihleri arasında İzmir'de sabit görev yapmıştır. Artık kullanılamayacak hale gelmesinden dolayı 1913'te topları sökülerek Çanakkale, Uzunada (Kösten Adası) ve Yenikale'deki tabyalara yerleştirilmiştir. Söz konusu gemi 1934'te kadar hizmet vermiştir (Gürdeniz & Yüceli, 2000, s. 15).

¹³ 4'üncü Kolordu Komutanı Pertev Paşa'nın Başkomutanlık Vekâletine göndermiş olduğu şifre için bk. (ATASE, BDH, 533A-114-6/5); Bu süreçte İzmir halkının Pertev Paşa kadar endişeli olmadığına ilişkin Ahenk gazetesinin, 7 Mart 1915 tarihli nüshasında yayımlanan "Amaliya" adlı Rumca basılan

6/7 Mart gece yarısında İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanı W. Churchill, Amiral Peirse'ye gizli bir emir göndermiştir. Bu emirde İzmir'de zorunlu kalınmadığı sürece donanmanın kullanılmamasını istemiştir. Bu isteğe karşılık, Vali Rahmi Bey ya da diğer önemli Türk yetkililere £50.000 tutarında rüşvet vererek şehrin teslim alınmasına yetkili kılınmıştır (Gilbert, 1972). Ancak Amiral Peirse, tüm teşebbüslerine rağmen rüşvet verecek bir Osmanlı devlet adamı bulamadığı için saldırıyı sürdürmeye karar vermiştir.

7 Mart Pazar günü İngiliz Hampshire ve Triumph zırhlıları korumasındaki mayın tarama gemileri daha önce savunma amaçlı olarak Körfez'e döşenen mayınları temizlemek için girişimde bulunmuştur. 285 borda sayılı Okinof isimli tekne mayına çarparak batmıştır. İki İngiliz zırhlısı saat 11.00'den 14.15'e kadar bataryalar üzerine bombalar yağdırırken Fransız bayraklı bir deniz uçağı da (hidroplân) 20 dakika kadar bataryalar üzerinde keşif uçuşu yapmış, dönüşünde ise zırhlılara refakat eden bir gemiye alınmıştır (ATASE, BDH, 533A-114-7, 8). Paleo Tabyası'ndan açılan ateşle Triumph zırhlısı isabet almış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Gece İtilaf donanmasına ait mayın tarama gemileri Körfez'deki mayınları temizlemek için girişimde bulunmuşsa da Yenikale'deki projektörler bu faaliyeti engellemiştir. Bu nedenle İtilaf donanmasında yer alan gemiler mayınlardan çekindikleri için tabyaları uzaktan bombardımana devam etmişlerdir.

Bu mücadele esnasında Körfez'i savunan 4'üncü Kolordu askerlerinde en ufak moral bozukluğu görülmemiştir. İtilaf kuvvetlerinin bombardımanına en fazla Yenikale maruz kalmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası İzmir Kâtib-i Mesulü Celâl (Bayar) Bey, İzmir halkının şükranlarını bildirmek için Yenikale'ye gitmiş ve topçu erlerine hediyeler dağıtıp askerlerin morallerini yükseltmiştir.¹⁴ Bütün bunlar yaşanırken Erkân-ı Harbiye, İzmir Körfezi'ni savunan işe yarar önemli topları ve ihtiyat taburlarını Çanakkale Cephesi'ne kaydırmaya başlamıştır. Bu uygulamanın sakıncalarını 4'üncü Kolordu Komutanı Pertev Paşa dile getirmiştir. Körfez'deki savunmanın önemli olduğu, bu yüzden ihtiyat taburlarının Çanakkale'ye kaydırılmaması gerektiği Erkân-ı Harbiye'ye bildirilmiştir (ATASE, BDH, 474-93-21).

İtilaf devletlerinin asker-sivil ayrımı gözetmeksizin Eşrefpaşa, Tilkilik, Namazgâh gibi Türk mahallelerine uçaklarla ve top atışlarıyla saldırılarına üzerine, Vali Rahmi Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İtilaf devletleri tebaasına verilmiş olan dört arsenik madenini işletme imtiyaz hakkını feshettiğini ilgililere duyurmuştur (Ahenk, 22 Şubat 1330/7 Mart 1915). Aynı günün akşamı Osmanlı donanmasına ait 97 tonluk Demirhisar torpidosu, Yüzbaşı Lütfü Talat idaresinde Çanakkale Boğazı önündeki ve Ege kıyılarındaki İtilaf ablukasını yarmakla görevlendirilmiştir (Besbelli, 1976, s. 187). Demirhisar, İzmir'i bir üs olarak kullanarak hem Körfez Müdafaası'na yardımcı olacak hem de İtilaf devletlerine ait gemilere zayıt verecekti. Demirhisar torpidosu, Çanakkale Boğaz çıkışını kapatan İtilaf donanmasının arasından ışıklarını ve motorunu kapatarak fark edilmeden geçmeyi başarmıştır. Erkân-ı Harbiye tarafından İzmir'de bulunan 4'üncü Kolordu Komutanlığı'ndaki liman yönetimine, Demirhisar torpidosuna yardımcı olunması konusunda emir verilmiştir (ATASE, BDH, 4751-H1-1/88; ATASE, BDH, 4751-H1-1/89a).¹⁵

İzmir'in yanı sıra 7 Mart gecesi 02.30'dan sabah 04.00'e kadar iki direkli üç bacalı bir İngiliz kruvazörü Dikili'yi bombalamış; Ayvalık'ın Sarımsaklı mevkiine otuz mermi atmış, 06.30'da Edremit'in iskele tarafına altı mermi atmış ve hiçbir sonuç alamadan geri dönmüştür. 8 Mart 1915'te İtilaf gemileri, projektörler başta olmak üzere bataryalara ve Yenikale'ye yönelik saldırılarına sabah 08.50'de başlamıştır. Bu saldırı sırasında 15'lik bir top, isabet alarak kullanılamaz hâle gelmiş ve buna karşılık Yenikale'deki projektörler hem görevlerini yapmışlar hem de isabet almamışlardır (ATASE, BDH, 533A-114-8/2, 11, 12/2, 12/3; ATASE, BDH, 474-93-29). Saldırgan İtilaf gemileri arasına Rus kruvazörü Askold da katılmıştır. Bu durumun İngiliz yöneticilerinin Çanakkale'ye sevk edilmesi yönündeki Rus isteklerine hemen yanıt vermekten kaçınmalarının bir sonucu olduğu iddia edilmiştir (Tuncoku, 2002, s. 35). Söz konusu Rus kruvazörü, Çiçek Adaları tarafından Urla'yı sabah kısa bir süre ve öğleden sonra 15.30'da mermi yağmuruna tutmuş olmasına rağmen Askold'un top menzili kısa olduğundan Urla'nın iskele semtine herhangi bir kayıp verdirememiştir.¹⁶ Aynı gün bir uçak gemisi suya deniz uçağı indirmiştir. Söz konusu uçağın İzmir üzerinde keşif uçuşunun yanı sıra boyu yaklaşık 30 cm olan bombalarını İzmir'in çeşitli yerlerine atması, şehirde büyük paniğe neden olmuştur. Gece saatlerinde İtilaf filosuna ait bir mayın tarama gemisi, önceden Türkler tarafından döşenmiş mayına çarpması sonucu batmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Urla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Urla'yı savunan askerlerin morallerini

gazeteden yaptığı bir ictibasta görülmektedir. Söz konusu gazetenin başyazısında "Harp tam bir soğukkanlılıkla yürütülmektedir, İzmir'e yönelik saldırılar beyhudedir" denildiği nakledilmektedir (Ahenk, 23 Şubat 1330/8 Mart 1915).

¹⁴ İzmir'e yönelik saldırıların bu şekilde bir süre olsun kesilmesinden yararlanılarak İzmir Müftüsü Cevherizade Ahmed Hamdi ile İttihat ve Terakki Fırkası İzmir Katib-i Mesulü Celâl (Bayar) Bey, Yenikale'ye giderek şehrin şükranlarını Körfez müdafaasını yapan askerlere iletmışlerdir (Ülker, 1997, s. 24).

¹⁵ Söz konusu torpidonun 7 Mart 1915 tarihinden itibaren bir aydan fazla süren ve Sakız Adası'nın güneyinde noktalan faaliyetini hakkında bk. (İlgar, 1969; Nutku, 1965).

¹⁶ Urla Tabur Komutanı Ömer Lütfü'den İzmir ve Havalisi Kumandanlığı'na verilen bilgi için bk. (ATASE, BDH, 4751-H1-1/2, 1/89a); Kolordu Kumandanının Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği şifre için bk. (ATASE, BDH, 533A-114-6).

yükseltmek için Yenikale’de yapıldığı gibi şeker dağıtmıştır (İkdam, 26 Şubat 1330/11 Mart 1915).

İzmir merkezine de saldırıların çoğalmasından dolayı Kordonboyu’na kum torbaları ve toplar yerleştirilmiş, şehir güvenliğinin sağlanması için de devriyelerin sayısı artırılmıştır. Rahmi Bey’in çarşı pazar dolaşarak halkı sükûnete davet etmesi büyük bir memnuniyet uyandırmıştır (Ahenk, 21 Şubat 1330/6 Mart 1915). İlk anda halk arasında görülen panik havası da kısa süre sonra ortadan kaybolmuş, halk yüksek yerlere çıkarak bombardımanı yakından takip etmeye başlamıştır (Gündem, 1955). Rahmi Bey’in emriyle İtilaf devletleri tebaasına mensup İzmir’de bulunan İngiliz ve Fransız uyruklu görevliler harp esiri sıfatıyla toplanarak İtilaf donanması ve uçakları tarafından bombalanan Eşrefpaşa, Tilkilik, Namazgâh semtlerini Gureba hastanesi dolaylarındaki Türk evlerine yerleştirilmiştir (Ahenk, 23 Şubat 1330/8 Mart 1915). Başta Whittal, Giraud, Giffre aileleri olmak üzere İtilaf devletleri tebaasının, süngülü nöbetçilerin beklediği Türk mahallerine yerleştirilmesindeki amaç, eğer İtilaf Devletleri tarafından Türk mahallelerine bomba atılmaya devam edilirse onlara kendi tebaalarının da zarar göreceğini bildirmektir (Mehmetefendioğlu, 1990, s. 60). Basın, Rahmi Bey’in aldığı bu tedbirlerden övgü dolu sözlerle bahsederken “*Koç Bilekli Valimiz*” tabirini kullanmıştır. Şehre yönelik saldırıların alınan bu tedbirlere rağmen devam etmesi üzerine Rahmi Bey, 8 Mart 1915’te şehir halkının kararlığını ifade eden bir beyanname yayımlamıştır. Beyannamede, şehrin savunmasındaki Türk kuvvetlerinin görevinin başında olduğundan, İzmir’in bir savaş alanı olması durumunda sivil halkın korunması için alınan tedbirden söz edilmektedir (Ahenk, 25 Şubat 1330/10 Mart 1915). Rahmi Bey’in bu beyannamesini takip eden günlerde çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan sivil halktan isteyenlerin iç bölgelere gönderilmesine başlanmıştır. Halk, sefere konulan özel trenlerle Aydın, Denizli, Salihli ve Cuma Ovası’na gönderilmiştir. Şehir halkının kalabalık gruplar hâlinde istasyonda toplanması üzerine, Valilikçe yayınlanan bildirimlerde telaşlanacak bir durum olmadığı, herkesin işiyle gücüyle meşgul olması gerektiği duyurulmuştur (Ahenk, 25 Şubat 1330/10 Mart 1915; Arıkan, 2001, s. 223). Halk, Vali Rahmi Bey’in telkinleriyle günlük hayatına kısa sürede dönmüştür. O sırada İzmir’de bulunan Berliner Tageblatt gazetesinin muhabiri Emil Ludwig, şehirdeki bu hareketliliği ve Rahmi Bey’in soğukkanlı tutumunu yazmış, Tanin gazetesi bu haberi iktibas etmiştir (Tanin, 19 Mart 1331/1 Nisan 1915).

8 Mart’ta Demirhisar torpidosu maceralı bir yolculuktan sonra İzmir dış körfezine ulaşmıştır. Urla açıklarındaki Çiçek Adaları civarında İtilaf donanmasına ait ana uçak taşıma gemisi olan Aenne Rickmers’ı vurmuş ve ardından rotasını Çeşme Limanı’na çevirerek hem İtilaf donanmasından kaçmış hem de ikmal yapmıştır (ATASE, BDH, 533A-114-13, 14).

9 Mart Salı günü, Körfez Müdafaası’nda etkili olan sabit tabya ve bataryalara İtilaf donanmasından top atışları olmuş, tabyalardan da karşılık verilmiştir. 4’üncü Kolordu tarafından hazırlanmış seyfar top bataryaları savunmaya hareket kazandırmıştır. Seyfar top bataryasının yer değiştirmesinden dolayı İtilaf gemileri bunlara zarar verememiştir. Bunun yanında İtilaf donanmasına ait keşif uçağından atılan bombalar yüzünden Yenikale’deki sabit top mevzilerinde yangın çıkmıştır. Yenikale’deki tabyaların etkisiz hâle gelmesi üzerine 4’üncü Kolordu Komutanlığı, Yenikale’nin önünde İtilaf donanmasının geçebileceği tek yer olan 150-200 m genişliğinde ve 18 metre derinliğindeki Sancak Burnu’nu kapatmaya teşebbüs etmiştir. Bunun için verilen emirle Burgaz gemisinin de içinde bulunduğu yabancı devletlerden müsadere edilmiş üç gemi getirilmiş ve batırılmıştır (Sürgevil, 1990).¹⁷

Yenikale tabyalarının kısa süre susturulması üzerine durumdan yararlanmak isteyen Amiral Peirse, Euryalus gemisinden Vali Rahmi Bey’e gönderdiği ultiatomda, şartsız teslimiyeti teklif etmiştir. ultiatomda savunma tertibatının imhası, İzmir Limanı’na güvenli bir geçişin hazırlanması gibi istekler yer almış, 10 Mart saat 10’a kadar mühlet verilmiştir (Korbe, 1926). Rahmi Bey’e gönderilen bu ultiatomda halkı büyük yıkımlarla tehdit etmek, hükümetini kötülemek, kendi durumunu parlak, karşı tarafı karanlık göstermek, birtakım vaatlerle adam devşirmeye çalışmak, halka iyilik edileceği ümidini uyandırmak gibi bütün sömürgeci incelikler yer almıştır (Bayur, 1983). Rahmi Bey, bu ultiatomu da hemen reddetmiştir. Bu defa Amiral Richard Peirse, İzmir Limanı kendilerine teslim edilirse İtilaf devletleri tarafından üs yapılmayacağı garantisini Rahmi Bey’e vermiş ancak yine reddedilmiştir (Köylü, 10 Mart 1331/23 Mart 1915). İngilizlerin bu girişimleri Rahmi Bey tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmiş İzmir’in yerel gazetelerinde ve İstanbul basınında konu hakkında haberler çıkmıştır.¹⁸

Bu sırada Rahmi Bey, Amerikan Konsolosu George Horton’a, eğer İtilaf donanması şehri bombardıman etmeye devam ederse Türk mahallelerindeki evlere yerleştirilen İtilaf devletleri tebaasının büyük zarar göreceğini söylemiştir. Amiral Richard Peirse’e bu durumu bildiren Horton, otomobille Urla’nın İskele semtine gitmiş ve Euryalus’ta Amiral Peirse ile görüşmüştür

¹⁷ İzmir Liman Riyasetinden Bahriye Nezaretine ve oradan da Başkumandanlık Vekâletine gönderilen telgraf için bk. (ATASE, BDH, 533A-114-12/1).

¹⁸ Tanin ve Servet-i Fünun tarafından bu haberler yayınlanmıştır. Tanin gazetesinde, “*Hiçbir muharibin düşmana karşı böyle garip tekliflerde değil adi şantajlarda bulunduğu görülmemiştir. Eğer İngiliz Amiral, kalesi veya şehri teslim için alelâde bir teklifte bulunmuş olsaydı, bu pek tabii bir şey olurdu. Hâlbuki diğer taraftan okunan vesikanın şekil ve muhteviyatından garabet ve adilikten sarf-ı nazar, Amiralin ne istediği ve istediklerini de niçin istediği bile anlaşılammaktadır...*” şeklinde çıkmıştır (Şaşkınlık Alâmetleri, 14 Mart 1331/27 Mart 1915).

(Ahenk, 26 Şubat 1330/11 Mart 1915; ATASE, BDH, 474-93-25/1). Bu görüşme esnasında İtilaf filosu bir süreliğine top atışını kesmiştir. Konsolos G. Horton'un, Euryalus gemisinden ayrılmasını müteakiben saat 15'te bombardıman tekrar başlamış ve sabah 4'e kadar devam etmiştir. Bu son top atışlarının şehre değil de tabyalara yönelmesi üzerine İtilaf devletleri tebaasından olanların Türk evlerinde tutulması uygulamasından vazgeçilmiştir (Ahenk, 22 Mart 1331/4 Nisan 1915).¹⁹

İzmir'e yapılan saldırıların altıncı gününde, yani 10 Mart'ta, İtilaf gemilerinin topları karşılık görmesine rağmen Yenikale istihkâmlarını bütün gün bombalanmıştır. Bu saldırılarda Türk tarafı beş şehit, üç yaralı vermiştir (Besbelli, 1976). Ertesi gün de herhangi bir sonuç elde edemeyen İtilaf filosu İzmir Körfezi dışına çekilmiştir (Ahenk, 23 Mart 1331/5 Nisan 1915). Demirhisar torpidosu süvarisinin raporuna göre, Çeşme Limanı'ndan hareket eden Demirhisar, İzmir Körfezi'ni ablukaya alan İtilaf gemilerini atlatarak 11 Mart 1915'te İç Körfez'e girerek İzmir Limanı'na demirlemiştir (ATASE, BDH, 533A-114-13, 14; ATASE, BDH, 4751-H1-1/11a).²⁰ 12 Mart'ta herhangi bir çatışma olmamıştır.

13-15 Mart günlerinde İtilaf gemileri İzmir Körfezi'nin dışında beklemiş fakat İzmir'e yönelik herhangi bir hamlede bulunmamıştır. Bu durgunluğun nedenleri arasında; İzmir Körfezi'nin 4'üncü Kolordu tarafından iyi müdafaa edilmesi ve Vali Rahmi Bey'in izlediği siyasetin etkisinin yanı sıra İtilaf kuvvetlerinin komuta heyetindeki bunalım sayılabilir. Bunalımın bir sonucu olarak İzmir'i işgal etmek için görevlendirilen Amiral Piers'e 15 Mart'ta Mısır'a dönmesi için emir verilmiştir (Rudenno, 2009, s. 20). Amiral Piers'e'nin komutasındaki bazı gemiler 18 Mart'taki Çanakkale Deniz Harekâtı'na katılmıştır. İzmir harekâtına katılan İngiliz gemilerinin bazısına da Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na yapabileceği herhangi bir hamleyle karşı koymak için Akdeniz'de beklemesi söylenmiştir.

5-10 Mart 1915 günlerinde cereyan eden İzmir Körfezi Müdafaa'sında, İtilaf filosu beş gemisinin yanı sıra sayısı belirsiz asker kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nde sivil kayıpları fazla değildir. Öte yandan resmî açıklamalarda Yenikale'deki Muin-i Zafer Bataryası ile Projektör (İşıldak) Bölüğünden 6 Mart 1915'te altı şehit, dokuz yaralı verildiği; 10 Mart'ta aynı mevzilerde iki şehit, üç yaralı olmak üzere Urla yakınlarındaki Mentеш bölgesinde üç Türk askerinin şehit olduğu ve bir Alman subayının öldüğü bilgisi yer almıştır (Şehitlerimiz, 1998).

15 Mart 1915-9 Ocak 1916 Tarihleri Arasında İzmir'deki Durum

Amiral Piers'e'nin girişimlerinin başarısız olması ve İzmir'den başka yere gönderilmesi üzerine bölgede bir durgunluk görülmüştür. İzmir'i ele geçirmek için gelen İtilaf devletlerinin özel filosu körfeze döşenen mayınlar nedeniyle şehir savunmasında etkili tabyaları yıkmayı başaramamıştır. Şehrin bombardımanı esnasında 4'üncü Kolordu'nun gizlenen seyyar topları saldırgan gemilerin kıyıya yanaşmasına engel olmuştur. İzmir'deki kıyı savunmasına dayanan harekâtın Çanakkale Deniz Harekâtı'na benzediğini öne sürenler olmuştur (Rudenno, 2009).

İzmir'in saldırıya uğraması ile Çanakkale Deniz Harekâtı'nın doğrudan ilişkisinin olduğunu saldırıların takviminden görmek mümkündür. Çanakkale Boğazı'ndan geçmek için girişecekleri büyük hamle için İzmir'deki sonuçsuz girişimi tatil eden İngilizler, gözlerini İstanbul'a ulaşmaya dikmişlerdir.

Çanakkale'den geçemeyen İtilaf kuvvetleri, amfibi harekâtla aynı hedeflere ulaşmayı düşünmüşler ve bu yönde hamle yapmışlardır. Çanakkale'nin sadece deniz kuvveti kullanılarak geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine karaya asker çıkarmayı planlayan İtilaf devletlerinin aynı süreçte özellikle Ege'ye hâkim olma zorunluluğunu göz ardı etmediği görülmektedir. Yunanistan'ın işbirlikçi tutumu sayesinde Ege adalarına yerleşen İtilaf kuvvetlerinin yalnız Çanakkale'de değil hemen hemen tüm kıyı Ege bölgesinde saldırılar düzenlediğine şahit olunmuştur. Özellikle 5'inci Ordu mıntıkasına yönelen bu saldırıların uçaklarla ve kıyıya açıktan yapılan bombardımanlarla gerçekleştiği kaydedilmiştir. Bu yüzden Çanakkale'de kullanılması düşünülen Yenikale'deki Muin-i Zafer bataryasının topu ile mühimmatının sevkine 4'üncü Kolordu Komutanı Pertev Paşa karşı çıkmıştır. Pertev Paşa'ya göre İtilaf kuvvetlerinin tekrar İzmir'e saldırması ihtimali vardır (ATASE, BDH, 474-93-20).

Pertev Paşa'nın görüşünün yerinde olduğunu İtilaf devletlerinin gerçekleştirdiği bombardımanların bir listesinin tutulabilecek kadar çok olması göstermektedir (ATASE, BDH, 3467-127-9). Nitekim Çanakkale'deki muharebelerin sonuna değin İtilaf donanmasına ait gemilerin küçük çaplı da olsa zaman zaman saldırılarına devam ettiği kaydedilmiştir.

¹⁹ Arabuluculuk konusunda görüşmeler hakkında diğer bir ifadeye dair bk. (Dursun, 1994, s. 81).

²⁰ Demirhisar torpidobotu 1906'da Fransa'da inşa edilmiştir. 1907'de Osmanlı donanmasına katılmıştır, ayrıntılı bilgi için bk. (Gürdeniz & Yüceliş, 2000, s. 60).

Sonuç

Sıcak çarpışmaların yoğunlaştığı savaş alanlarına odaklanan bakışların göremedikleri arasında olayların gelişim seyrine göre şekillenen odak noktasından nispeten uzaktaki vuruşmalardır. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günlerden itibaren önemle üzerinde durulan kıyı savunma tertibatının dikkate değer noktalarından biri İzmir'dir. İzmir'e gerçekleştirilecek bir saldırı savaşın ilk günlerinden beri beklenmiştir. Bu beklenti doğrultusunda özellikle askerî düzenlemeler yapılmış, 4'üncü Türk Kolordusunun teşkili ve tertibi gerçekleştirilmiştir. Aynı süreçte İzmir Körfezi'ne mayın dökülmüş, kıyı savunması güçlendirilmiştir.

Karadeniz Olayı'nın ardından Osmanlı Devleti'ne yapılan karşı saldırıların gerçekleştiği yerler arasında İzmir de vardır. Bu durum İzmir'de yapılan hazırlıkların yerindeliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Nitekim Çanakkale'ye yapılan harekâta katılan gemilerin İzmir Körfezi'ne saldırdığı görülmektedir. Olayların oluşum sırası ile birlikte denizden gelen saldırıları gerçekleştiren İtilaf filosuna ait gemilerin aynı olması Çanakkale ile İzmir'i organik olarak birbirine bağlamıştır. Türk tarih anlatımında sadece Çanakkale Boğazı'na odaklanması İstanbul'dan Antalya'ya uzanan uzun şeritteki olayların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Hâlbuki yabancı kaynaklarda Çanakkale Harekâtı'nın Akdeniz ve Ege boyutuna yer verilmesine özen gösterilmektedir.

İzmir Körfezi Müdafaasının Çanakkale Boğazı'nın savunulması arasında ortak noktaların olduğu söylenebilir. Her iki harekâta coğrafi özelliklerin yanı sıra mayınların ve kıyı savunma tertibatının etkili olması, İtilaf gemilerinin hasar alması veya batması, kıyı savunmasındaki topların menzilerindeki sınırlılıklar gibi hususlar öne çıkan benzerlikler olarak nitelenebilir. Üstelik her iki harekâta İtilaf güçlerinin bekledikleri sonucu elde edememesi çok önemlidir.

Sonuç olarak Çanakkale Savaşlarının yalnız Çanakkale ile sınırlı olmadığı görülmesi gerekmektedir. Bu çalışma Çanakkale'deki sıcak çarpışmaların paralelinde İzmir'de yaşananları ortaya koyarak üzerinde duran geniş bakış açısına bir katkı sağlamayı amaçlamıştır. Eldeki bulgularla, İtilaf güçleri -özellikle İngiltere- yıllar boyunca uyguladığı askerî manevraları ve diplomatik siyaseti mahirane şekilde İzmir'e de tatbik etmeye çalışmış, fakat başarısızlığa uğramıştır, değerlendirmesi yapılabilir. Çanakkale Deniz Zaferi'nin önsözü mahiyetindeki İzmir Körfez Müdafaası bu politikaların işlemez hale geldiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör: 4751, Dosya: H6, Fihrist-Ek: 1-65.

ATASE, BDH, 474-93-17.

ATASE, BDH, 474-93-20.

ATASE, BDH, 474-93-21.

ATASE, BDH, 474-93-25/1.

ATASE, BDH, 474-93-29.

ATASE, BDH, 533A-114-12/1.

ATASE, BDH, 533A-114-13, 14.

ATASE, BDH, 533A-114-4, 4/1, 5.

ATASE, BDH, 533A-114-4/4.

ATASE, BDH, 533A-114-6, 6/1.

ATASE, BDH, 533A-114-6.

- ATASE, BDH, 533A-114-6/2, 4.
 ATASE, BDH, 533A-114-6/5.
 ATASE, BDH, 533A-114-7.
 ATASE, BDH, 533A-114-8.
 ATASE, BDH, 533A-114-8/2, 11, 12/2, 12/3.
 ATASE, BDH, 553A-114-1,1/1, 2, 3, 4.
 ATASE, BDH, 553A-114-1/4.
 ATASE, BDH, 3467-127-9.
 ATASE, BDH, 4751-H1, 1/2.
 ATASE, BDH, 4751-H1, 1/94a.
 ATASE, BDH, 4751-H1-1/11a.
 ATASE, BDH, 4751-H1-1/88.
 ATASE, BDH, 4751-H1-1/89a.
 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.), 85/5080. (16/28 Mart 1303/1887).
 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1892/141842. (15/29 Temmuz 1318/1902).
 BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.), 1/18. (3 Teşrinievvel 1329/16 Ekim 1913).
 Belge No: 102. (2018, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(141), 375-376.
 Belge No: 136. (2018, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(141), 534-535.
 Belge No: 2(1:11). (2014, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(132), s. 28.
 Belge No: 20. (2018, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(141), 110-111.
 Belge No: 32. (2018, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(141), 143-144.
 Belge No: 8, 8-1. (2014, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(132), 256-261.
 Belge No: 97, 97-1. (2018, Ocak). *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*(141), 357-360.
- Kitaplar, Makaleler, Tezler**
- Akansel, İ. (2008). *Anadolu'daki Tarihi Kara ve Kıyı Tabyaları*. Harp Akademileri Basımevi.
 Alpogut, H. (1937). *Büyük Harbin Türk Deniz Cephesi*. Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube.
 Arıkan, Z. (2001). *İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922* (Cilt I). İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
 Bakacak, A. (2019). I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX(Özel Sayı: İzmir'in İşgali), 5-27.
 Baycan, N. (1991, Kasım). Karadeniz Olayı ve Birinci Dünya Harbine Girişimiz. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(22), 175-182.
 Bayur, Y. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi* (Cilt III/II). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Besbelli, S. (1976). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Deniz Harekâtı* (Cilt VIII). Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
 Churchill, A. L., & vd. (Dü). (1916). *The Story of Great War* (Cilt III).
 Corbett, S. (1921). *Naval Operations*. Longmans, Greens and Co.
 Çelik, B. (1992). *Çanakkale Savaşı'nın İzmir Basını'ndaki Yankıları*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
 Darkot, B. (1997). İzmir. *İslâm Ansiklopedisi*, 5/2, 1239-1251.
 Dursun, M. (1994). *İzmir Hatıraları*. Akademi Kitabevi.
 Gilbert, M. (1972). Churchill to Peirse, 6 March 1915. *Winston S. Churchill* (Cilt Companion Vol. III / Part. 1, s. 647). içinde London.
 Göymen, İ. (1969). *Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı*. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı.
 Gündem, N. (1955). *Günler Boyunca Hatıralar*.
 Gürdeniz, C., & Yüceliş, E. (2000). *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*. Seyir Hidrografi Daire Başkanlığı Yayınları.
 Ilgar, İ. (1969). *Çanakkale 1915*. Ak Yayınları.
 Karargâh-ı Umumi Tebliğleri. (9 Şubat 1330/22 Şubat 1915). *Ahenk*.
 Korbe, S. (1926). *Harekât-ı Bahriye*. (Ali Rıza Seyfi, Çev.) Matbaa-ı Bahriye.
 Kuyulu, İ. (2001). İzmir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, 23, 526-529.
 Kütükoğlu, M. (2001). İzmir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, 23, 515-524.
 Mehmetefendioğlu, A. (1990). *Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

- Nutku, E. (1965). *Çanakkale Şanlı Tarihine Bir Bakış*. Özyurt Basımevi.
- Osmanlı Ordu Teşkilatı*. (1999). T.C. Milli Savunma Bakanlığı Yayınları.
- Rudenno, V. (2009). *Gelibolu: Denizden Saldırı*. (D. Cençiler, Çev.) ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Sanders, L. (2011). *Türkiye'de Beş Yıl*. (E. Özbilen, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, M. (1978). *Anadolu Üzerindeki Göz*. (H. İnal, Çev.) Hürriyet Yayınları.
- Sürgevil, S. (1990). Çanakkale Savaşları ve İzmir. *Askeri Tarih Bülteni*(28), 85-103.
- Sürgevil, S. (1998). İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açıklarına İlişkin Belgeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(8), 293-333.
- Şaşkınlık Alâmetleri. (14 Mart 1331/27 Mart 1915). *Tanin*.
- Taçalan, N. (1981). *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*. Hürriyet Yayınevi.
- Tuncoku, M. (2002). *Çanakkale 1915*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ulubelen, E. (1967). *Çanakkale Muharebesi*. Aykaç Kitabevi.
- Ülker, N. (1997). İzmir Körfezi'nin Kilidü'l Bahiri Sancakkalesi. *Geçmişten Günümüze Balçova*. içinde İzmir.
- Yılmaz, B. (2005). *Çanakkale Hava Savaşları*. Mönch Türkiye Yayıncılık.

Gazeteler

- (10 Mart 1331/23 Mart 1915). *Köylü*.
- (19 Mart 1331/1 Nisan 1915). *Tanin*.
- (19 Teşrinisani 1330/1 Aralık 1914). *Ahenk*.
- (2/15 Teşrinisani/Kasım 1330/1914). *Ahenk*.
- (21 Şubat 1330/6 Mart 1915). *Ahenk*.
- (22 Mart 1331/4 Nisan 1915). *Ahenk*.
- (22 Şubat 1330/7 Mart 1915). *İkdam*.
- (22 Şubat 1330/7 Mart 1915). *Ahenk*.
- (23 Mart 1331/5 Nisan 1915). *Ahenk*.
- (23 Şubat 1330/8 Mart 1915). *Ahenk*.
- (24/6 Teşrinievvel/Kasım 1330/1914). *Ahenk*.
- (25 Şubat 1330/10 Mart 1915). *Ahenk*.
- (26 Şubat 1330/11 Mart 1915). *İkdam*.
- (26 Şubat 1330/11 Mart 1915). *Ahenk*.
- (29 Teşrinievvel 1330/11 Kasım 1914). *Anadolu*.
- (3/16 Kânunusani/Ocak 1330/1915). *Ahenk*.
- (30 Teşrinievvel 1330/12 Kasım 1914). *Köylü*.